

kayda geçmiştir. Buna göre Hayreddin, II. Bayezid'den önce daha Fâtih Sultan Mehmed döneminde bir vakıf kurabilecek imkâna sahip tanınmış bir şahsiyet olmalıdır. Bu mescidin evkafı olarak At-pazarı'na komşu Bezzâzistan yakınında on altı hücre (yangından beri harap), mescid yanında on üç hücre ile üç dükkân, aynı çevrede on bir hücre ve on dükkân gösterildiği gibi imam ve müezzine verilecek ücretlerle diğer harcamalar da tesbit edilmiştir.

Mimar Hayreddin Mescidi, İhsan Erzi'nin *Hadikatü'l-cevâmi'*in bir yazma nüshasından naklettiğine göre bir yangında harap olmuş ve Mansûre defterdarı Nâfiz Efendi tarafından ihya edilmiştir. Bugün ana caddenin kenarında görülen ve belirli bir üslûbu olmayan, tuğladan fevkanî olarak inşa edilmiş Mimar Hayreddin Camii, herhalde Divanyolu cadesi genişletildiğinde bir daha yıkılarak bu şekliyle 1316'da (1898-99) II. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Zamanla meydana gelen bu değişiklikler içinde Mimar Hayreddin'in kabri de kaybolmuştur. Bu arada üzerinde durulması gereken bir husus, Mimar Hayreddin vefat ettiğinde Sadrazam Koca Sinan Paşa Külliyesi henüz yapılmadığına göre (inşası 1593) onun nereye gömüldüğüdür. *Hadikatü'l-cevâmi'*in kaleme alındığı XVIII. yüzyıl sonlarında kabri niçin karşıdaki kendi mescidinin hazîresinde değil de burada bulunuyordu?

Hayreddin'i Sultan Bayezid döneminin mimarları arasında zikreden ikinci kaynak ise çok geç dönemin tarihçilerinden Tayyârzâde Atâ Bey'in (ö. 1880'den sonra) *Târih*'idir. Burada II. Bayezid'in İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Osmancık, Geyve ile Gediz'de yaptırdığı binaların "Mimar Hayreddin Çelebi mübâşeretıyla inşa edildikleri" bildirilmiştir (I, 76). Ancak bu iddiayı destekleyecek bir belge yoktur. Yalnız Bursa *Şer'iyye Sicilleri*'ndeki bir kayıt, oradaki Beyazıt Kervansarayı'na (Pirinç Hanı) Mimar Hayreddin'in 914'te (1508-1509) "dâimî meremmetçi" (bakım ve tamirden sorumlu kimse) olarak tayin edildiğini bildirir. 13 Cemâziyelâhir 917'de (7 Eylül 1511) İstanbul'da suylucubaşı olan Hayreddin'in de Mimar Hayreddin olduğu sanılmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarına ait mimarların adlarını veren "Cemâat-i Mi'mârân" adlı listede (TSMA, nr. D 7843) adının bulunmayışı ise onun artık vefat etmiş olduğuna delil sayılır. Rıfki Melûl Meriç, Mimar Hayreddin'in yaptığı eser-

ler hususunda tahmine dayanan bazı iddialar ileri sürerek başta Amasya ve Edirne'deki Sultan Beyazıt külliyesi olmak üzere birçok eseri onunla ilgili göstermiştir. Bu arada, Mimar Hayreddin'in Mimar Murad'ın oğlu olduğu yolundaki görüşü de bu ustanın sadece Hızır Bâli ile İbrâhim adlarında iki oğlunun adının bilindiğini söyleyerek reddeder.

Mimar Sinan'ın yaptığı eserlere dair bilgi veren *Tezkiretül-bünyân*'ın önsözünde, "Tarz-ı mi'mârî-i Osmânî'de en ziyade ta'dilât ve ilâvat ve islâhat icra eden zat dahi İstanbul'daki Bayezid Camii'ni inşa eden mi'mâr-ı şehîr Hayreddin rahmetullâhi aleyhtir" denildiğine işaret eden A. Süheyl Ünver, hayli karışık olan bu konunun çözüm beklediğini de söyler. Fakat *Tezkiretül-bünyân*'ı (İstanbul 1315) yayımlayan Ahmed Cevad Bey'in hiçbir kaynak göstermeden birtakım görüşler ortaya attığı bu mukaddimesinin güvenilir bir kaynak olmadığını belirtmek gerekir. Süheyl Ünver'in Mimar Hayreddin hakkındaki makalesinin yayımlanmasının üzerinden yetmiş beş yıl geçmesine rağmen bu ustanın hayatı ve eserleri hâlâ tam olarak aydınlanmış değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 7843; *İstanbul Vakıfları Tahriri Defteri 953 (1546)*, s. 80-81; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 200; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, II, 49; Atâ Bey, *Târih*, I, 76; *Sicill-i Osmânî*, II, 314; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Genève 1956, s. 81-82; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 105; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 285-286; *Eminönü Camileri* (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987; Ahmed Süheyl [Ünver], "Mimar Kemaleddin mi? Mimar Hayreddin mi?", *Akşam*, İstanbul 8 Şubat 1338; F. Babinger, "Quellen zur Osmanischen Künstler geschichte", *JAK*, I (1924), s. 34-35; E. Kühnel, "Khair al-Din", *Künstlerlexikon*, XX, Stuttgart 1927, s. 243; Rıfki Melûl Meriç, "Bayezid Câmii Mimarı, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Beyazid Câmii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara 1957, s. 27-28; Th. Menzel, "Hayreddin", *IA*, V/1, s. 392; a.mlf., "Khair al-Din", *EI*, II, 871; O. Aslanapa, "Khayr al-Din", *EP* (İng.), IV, 1158-1159.

SEMAVİ EYİCE

HAYREDDİN, Mimar

Mostar Köprüsü'nü yapan Osmanlı mimarı.

Hayatı ve eserlerine dair yeterli bilgi bulunmayan Mimar Hayreddin, XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında yaşayan aynı addaki mimardan ayrı olup Mi-

mar Sinan'ın yetiştirdiği mimarlar arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

974 (1566-67) yılına doğru inşa edilen ve Bosna'da son yıllardaki iç savaş sırasında top ateşiyle tamamen yıkılan ünlü Mostar Köprüsü tarihin her döneminde hayranlık uyandırmıştır. Hersek Beyi Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdâsı Dâvud eliyle Hassa Başmimarı Koca Sinan'a gönderilen 9 Şevval 975 (7 Nisan 1568) tarihli bir hükümle, Bosna'nın batı kıyısında inşası tasarlanan kale yapımı için bir mimar gönderilmesi istenmiştir. Ahmed Refik Altınay tarafından yayımlanan bu belgede Mimar Hayreddin'in bu iş için uygun görüldüğü bildirilir: "Mimarbaşına hüküm ki, Hersek Beyi Hüseyin südde-i saâdetime mektup gönderip Megarşka (Dalmaçya'da Split-Spalato güneyinde Makarska) İskeleyi'nde bina olunmak فرمان olunan kale binası için mimar lâzım olup ve bundan akdem Mostar Köprüsü'nü bina eden Hayreddin için bina ilminde mehareti olup kal'a-i mezbûr binasına tayin olunup gönderilmesini arzylemeğin buyurdum ki, vûsul buldukta mezkûr Hayreddin'i kal'a-i mezbûre binası için mimar tayin eyleyip muaccelen gönderesin ki varıp müşâhûrileyh vecih ve münasip gördüğü üzere kale binasına mübâşeret edip itmâmı maslahat eyleye- Hersek Beyi Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdâsı Dâvud'a verildi, fi 9 Şevval 975".

Bina ilminde mahareti olduğunu Mostar Köprüsü'nün yapımında göstermiş olan Mimar Hayreddin'in bu kalenin yapımıyla görevlendirilmesine ait bu belgeden başka onun hakkında bilgi elde edilememiştir. Ayrıca bu belge, Mostar Köprüsü'nün Mimar Sinan'ın yapısı olduğuna dair (Evliya Çelebi, VI, 482) eskiden beri sürüp gelen söylentiye de yalanlar.

Daha başka belgelerde bir Mimar Hayreddin adıyla karşılaşılsa da bunun Mostar Köprüsü'nü yapanla aynı kişi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir belgeye göre (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, I, 48 [nr. D 5991]), Ankara yakınındaki Ayaş'ta Kızlarağası Hamamı'nın tamiri ve bununla ilgili yapılacak ödemelerin keşfi bir Mimar Hayreddin tarafından gerçekleştirilmiştir. Ahmed Refik'in yayımladığı başka bir belgede ise İstanbul'da Seyyid Ömer mahallesindeki bir kilisenin eski olup olmadığı hususundaki bir anlaşmazlıkta düşüncesine başvurulmuş "mîrî mimarlardan" Pîr Hayreddin'in adı geçer. Bu belge, İstanbul kadısına ve Hassa başmimarına yazılmış olup

24 Rebiülevvel 972 (30 Ekim 1564) tarihini taşımaktadır (*Mimar Sinan*, s. 45-46, nr. 4). Nihayet İstanbul'da Samatya semtindeki Ermeni reâyâsına ait Sulumanastır denilen kilise ve dinî tesisin onarım hesapları Hassa Başmimarı Sinan ile bir Mimar Hayreddin tarafından beraberce incelenmiştir (Orgun, VIII [1938], s. 336). Bu kayıt da 971 (1563-64) tarihlidir. Bosna-Hersek'te köprü ile kalenin yapımı 975 (1568) tarihi etrafında olduğuna göre bunları inşa eden Hayreddin ile, 971 (1563-64) ve 972 (1564-65) yıllarında İstanbul'daki bazı yapılar hakkında keşif raporları hazırlayan Mimar Hayreddin'in aynı kişi olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Mostar Köprüsü gibi hem mimarlık hem de mühendislik şaheseri olan bir yapı meydana getiren Hayreddin'in başarılarını başka eserlerde de göstermiş olması beklenir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 482; Ahmed Refik [Altınay], *Mimar Sinan: 895-996*, İstanbul 1931, s. 5 (nr. 3), s. 45-46 (nr. 4); a.mlf., *Türk Mimarları*, İstanbul 1937, s. 75-76; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, 48 (nr. D 5991); R. Anhegger, "Mostar Köprüsü ve Mimar Hayrettin", *IV. TTK Bildiriler* (1952), s. 312-317; a.mlf., "Die Römerbrücke von Mostar, Ein Beitrag zur Geschichte und Organisation des Bauwesens im Osmanischen Reich", *Oriens*, VII/1 (1954), s. 87-107; a.mlf., "Mostar Köprüsü, Osmanlı Devleti'nde İnşaat İşlerinin Tarihi", *TT*, sy. 131 (1994), s. 283-294; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Genève 1956, s. 81; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 158-163; Zarif Orgun, "Hassa Mimarları", *Arkitekt*, VIII, İstanbul 1938, s. 336.

SEMAVİ EYİCE

HAYREDDİN HIZIR

(bk. ATÜFİ, Hayreddin Hızır).

HAYREDDİN MAR'AŞİ

(ö. 876/1472 [?])

Fâtiḥ Sultan Mehmed
devri hattatlarından.

Hüseyin Hüsâmeddin Efendi'nin verdiği bilgiye göre gençliğinde ilim tahsili için gittiği Amasya'da zamanın en kudretli hattatı olan Edirneli Yahyâ Sûfî'den aklâm-ı sitteyi meşkederek icâzet aldı (*Amasya Tarihi*, IX, 499-500). Müstakimzâde onu Abdullah-ı Sayrafi'nin (ö. 745/1344-45'ten sonra) talebesi olarak gösterir (*Tuhfe*, s. 199-200); ancak bu tarih bakımından mümkün değildir. Divan kâtipliğini yaptığı Amasya Valisi Şehzade Alâeddin Bey'in vefatından sonra zamanını

Amasya'da talebelere yazı meşkederek geçiren Hayreddin Mar'aşî'nin 876 (1472) yılının sonuna doğru vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Hayreddin Mar'aşî'nin müze ve kütüphanelerde herhangi bir yazısına rastlanmamıştır. Hüseyin Hüsâmeddin Efendi onun Halil b. Hasan ve Hayreddin Halil Mar'aşî şeklindeki imzalarını, Müstakimzâde ise 874 (1470) tarihli bir yazısını gördüğünü yazmaktadır.

Osmanlı hat sanatında yeni üslûp arayışları Fâtiḥ Sultan Mehmed devrinde ve II. Bayezid'in Amasya valiliği sırasında başlamış. Hayreddin Mar'aşî, Celâl, Muhyiddin ve Cemal Amâsî, Abdullah Amâsî ve Şeyh Hamdullah gibi hattatlar etrafında geniş bir hat sanatı muhiti teşekkül etmiştir. Bu sanatkarlar, aklâm-ı sittenin harf ve terkip itibarıyla güzelleşip gelişmesi için büyük gayret sarfetmişlerdir. Yâkût el-Müstasîmî'den sonra aklâm-ı sittede ve bilhassa sülûs ve nesih yazılarda İslâm dünyasında uzun süre devam edecek olan Osmanlı hat üslûbunun esaslarını ortaya koyarak yeni bir çığır açan Şeyh Hamdullah Hayreddin Mar'aşî'nin talebesidir. Hayreddin Mar'aşî'nin yetiştirdiği diğer talebeler arasında yer alan Muhyiddin Köseç ve Seyyid İbrâhim de Fâtiḥ devrinin meşhur hattatlarındandır.

BİBLİYOGRAFYA :

Gülzâr-ı Savâb, s. 48; Suyolcuzâde, *Devhâtü'l-küttâb*, s. 44; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 199-200; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1306, s. 79; Hüseyin Hüsâmeddin [Yesar], *Amasya Tarihi*, Süleymaniye Ktp., Mikrofilm Arşivi, nr. 3681-3682; IX, 499-500; Ayverdi, *Fâtiḥ Devri Hattatları*, s. 40; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, İstanbul 1992, s. 17.

MUHİTTİN SERİN

HAYREDDİN PAŞA, Barbaros

(bk. BARBAROS HAYREDDİN PAŞA).

HAYREDDİN PAŞA, Çandarlı

(bk. ÇANDARLI

KARA HALİL HAYREDDİN PAŞA).

HAYREDDİN PAŞA, Tunuslu

(ö. 1890)

İslahatçı ve reformcu
görüşleriyle tanınan
Osmanlı sadrazamı ve mütefekkir.

Hayatının ilk yıllarına ait bilgiler yetersizdir. Kafkasya'da bir Rus taarruzu esnasında ailesini kaybettiği, küçük yaşta köle olarak İstanbul'a getirildiği, Nakîbü-

leşraf ve Anadolu Kazaskeri Kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alındığı bilinmektedir. Tahsin Bey'in Kanlıca'daki yalısında yetişti. 1830'da Tunus Valisi Ahmed Paşa'nın bir adamı tarafından Tunus'a götürüldü. Bazı kaynaklarda bu sırada on üç yaşında olduğu belirtilmektedir. Ahmed Paşa'nın sarayında memlûk olarak Arapça ve İslâmî ilimler alanında özel eğitim gören Hayreddin, kısa sürede Ahmed Paşa'nın ve "reis-i müdürân" (Tunus kaynaklarında vezîr-i ekber) Hazinedar Mustafa Paşa'nın güvenini kazandı, onlardan ilgi ve teşvik gördü. Askerlik mesleğine intisap ederek kabiliyet ve çalışkanlığı sayesinde süratle yükseldi. 1840 yılında, Ahmed Paşa tarafından modern bir ordu kurmak için teşkil edilen Bardo Harbiye Mektebi'nde görevli Fransız subaylar ve müşavirlerle tanıştı. Yeni sistemleri ve Fransızca'yı öğrenmeye gayret etti. İlk yenilikçi fikirleri Mahmud Kabadu ve İbrâhim er-Riyâhî'den aldı. 1846'da miralay, 1850'de mirlivâ ve süvari askerleri komandanı oldu.

Avrupa ile doğrudan teması, 1846'da Ahmed Paşa'nın yaver sıfatıyla Paris'i ziyaret etmesiyle başladı. 1853-1857 yıllarında Tunuslu Mahmûd b. Ayyâd Paşa davasında Tunus'un temsilcisi olarak Paris'te kaldı ve davayı Tunus'un menfaatlerine uygun şekilde halletti. Bu sırada Avrupa medeniyetini yakından tanıma fırsatını bulduğu gibi Fransızca'sını da ilerletti. 1855'te kendisine feriklik rütbesi verildi; Paris'teki başarısından dolayı 21 Ocak 1857'de Bahriye müdürü tayin edildi ve Tunus'a dönerek 8 Mayıs 1857 tarihinde göreve başladı. 23 Kasım 1862'ye kadar süren bu görevi sırasında bahriyeyi ve donanmayı ıslaha ve modernleştirmeye çalıştı.

10 Eylül 1857'de ilân edilen "ahdül-emân" ile başlayan, Tunus'un siyasî ve içtimâî sistemini modernleştirme hareketinin en inananmış ve aktif üyelerinden

Tunuslu
Hayreddin Paşa